

Az antinomismus keletkezése és felélédeése.

I.

Luther reformátori tevékenysége sok oly eszmét hozott felszínre, a melynek becse nem annyira saját értékükben, mint inkább abban a tisztító folyamatban van, a melynek eredménye az evangéliumi tan végleges kifejlődése lett. Ily szerepet játszott az antinomismus is.

Az antinomistikus viták tulajdonképen az 1527-ik évre nyúlnak vissza. Ez év júniusában Melanchthon néhány theologussal és három világi tanácsossal visitatiót tartott a thüringiai egyházakban. A nyert tapasztalatok alapján visitationális utasításokat szerkesztett, a melyeket Luther kiadott. Ezen utasítások első fejezete az egyházi beszédek modora és tartalma irányának megszabásáról szól, különös tekintettel a nép erkölcsi állapotára. „Meghagytuk — így szól az első fejezet — a lelkészeknek és prédikátoroknak, hogy serkentsek a népet bűnbánatra, hogy bűneikért megbánva gyötrődjenek azok miatt s féljenek Istennek ítéletétől. Ne engedjék a bűnbánat fontos tételét, mert ha némelyek azt tarják is, hogy az igazi hit előtt semmit sem kell tanítani a bűnbánatról, sőt azt a hit folyományaként kell képzelni, nehogy ellenfeleink állíthassák, hogy előbbi tantételeinket visszavonjuk, annál inkább kell arra tekintettel lenni, mert a bűnbánat és a törvény a hithez tartoznak (mert előbb hinni kell, hogy Isten van, parancsol, fenyeget és rémit) és meg kell hagyni e tételeket a bűnbánat, a törvény, a félelem neve alatt.“ — A második fejezet pedig ekként intézkedik, hogy a tíz parancsolatot szorgalmasan hirdessék és magyarázzák, de nem csak magok a parancsolatok emelendők ki, hanem kimutatandó az is, miként bünteti Isten azokat, a kik a parancsolatokat nem tartják meg. A népet az istenfélelemre és bűnbánatra szorgalmasan kell serkentenni és figyelmeztetni, hogy hit nem lehet bűnbánat és istenfélelem nélkül. Ezt gyakran kell hangoztatni, nehogy a nép abban a téves hitben legyen, hogy neki már van hite, pedig még igazán messze van attól, mert a hol nincs bűnbánat, ott csak látszatos hit van.

Melanchthonnak emez életbevágó s a tényleges szükségnek megfelelő utasításai, bármily helyesek és evangéliom-szerűek voltak is, mégis félreértésre adtak alkalmat. Agricola János eislebeni lelkész megütközött az utasítások ama rendelkezésén, hogy a törvényt annyira kiemelik s annak az üdvöekonómiában oly fontos szerepet tulajdonítanak. Szerinte mindenekelőtt a hitre és az evangéliomi igehirdetésre kellett volna súlyt fektetni, hogy a nép ama pápista nézettől eltérítessék, mintha a jó cselekedeteknek s a törvényszerinti életnek a megigazulás szükségszerű folyamánya volna. E nézetnek a fiatal evangélikus egyház bizonyos tekintetben tápot is adott, a mennyiben a tiszta evangéliomnak folytonos hirdetésével mindinkább növelték azt az elválasztó falat, a mely a pápista és az evangélikus egyházak s theologiai felfogás közt tényleg létezett. Luthernek egész működése e felfogás szolgálatában állott.

Melanchthon törvénytiszteletében Agricola veszedelmet látott, azonnal pápista nézetet szimatolt (amiről Melanchthon panaszkodik is Camerariushoz írott levelében, ezt irván Agricoláról: *facit me papistam*), s kész volt az ő hite szerint megtámadott egyházának védelmére kelni, a mit még az 1527-iki év folyamán kiadott iratában *Kinderfragen* cím alatt meg is tett. Úgy ezen iratában, mint előszóval oly heves agitációt kezdett Agricola kifejteni, hogy a választófejedelem theologusai tanácsára jónak látta még 1527 decemberében Torgauba konferenciát egybehívni, melynek kimondott czélja Agricola elcsendesítése volt.

Agricola pontosan el is ment, s Melanchthonnal együtt Luther is megjelent, a kit mind a két fél elismert pályabíróul. A vita ezen egyetlen egy pont körül forgott, vajjon helyes és célszerű-e a vallás tanításnál és a szószéki hirdetésben a mózesi törvényt azon célból hirdetni, hogy az a hallgatóságot bűnbánatra serkentse? Agricola szerint az igazi bűnbánat a jó és az igazságosság iránti szeretetből, tehát a Krisztusban való hitből fakad, a mely egyedül idézi elő azt a szeretetet, — nem pedig a bűn következményei előtti félelem és rettegésből, a melyeket a törvény fenyegetései idéznek elő. Krisztus világosan megparancsolta volt, hogy a bűnbánatot az ő és nem a Mózes nevében kell hirdetni, s Pál apostol is megerősít bennünket abban, hogy a törvény alól fel vagyunk oldozva. Agricola ezen állításaiban tagadhatatlanul van igazság, hacsak részben is, szemé előtt t. i. már az új Ádám állapotában levő ember lebeg s Melanchthon s Luther e pontnál vették fel a vitát vele szemben. Szerintük az emberi lélek természetében rejlik, hogy azon változást, mely által a bűnös szívében bűnbánat keletkezik, okvetlenül megelőzi az elkö-

vetett bűnök következményeitől való félelem és nyugtalanság s csak ezután keletkezhetik a jó iránti szeretet. Ha pedig ez a megdönthetetlen pszichologiai folyamat, úgy a legjobb eszköz a félelem előidézésére: a törvénynek hirdetése. E finom és természetszerű distinkciókkal szemben Agricolának meg kellett hátrálnia. Sokkal korábban lepték őt meg az evangéliom korifeusai, semhogy a teljes győzelem reményével léphetett volna fel ellenök. Nehogy azonban visszavonulása szégyenteljes legyen, azt a kibuvót használta fel, hogy bár a jó iránti szeretet már csak a megtért szivben élhet, de viszont a félelmet nem maga a törvény idézi elő, hanem csak a törvény fenyegetéseinek igazságában való hit. Luther és Melanchthon látva, hogy Agricola már csak a szavak formalismusához ragaszkodik, bezárták a vitát.

A torgai disputatio után Agricola teljes tiz évig hallgatott, e hosszú időt pedig arra használta fel, hogy annál jobban felkészüljön egyszer felvetett eszméje megvitatására. 1537-ben látott napvilágot tiz évi munkásságának gyümölcse a „Positiones inter fratres sparsae“ című műben. E munka nem annyira tudományosságával, mint inkább merészségével, sőt durvaságával keltett feltűnést. Valóságos düh áramlik belőle a törvény és a törvény tisztelői ellen. Különös heves-séggel támad Melanchthonnak s magát Luthert sem kiméli.

Agricola szerint a törvény nem érdemes arra, hogy Isten ígéjének tekintessék. A kik Mózesrel foglalkoznak, a sátánhoz valók s maga Mózes pedig akasztófára. A törvény cselekedetei semmi módon meg nem igazítanak s a parázna s egyéb nagy bűnös hacsak hiszen megigazul. A bűnbánatot nem a tiz parancsolat, sem más Mózes-féle parancs előidézni nem képes, hanem csak a tiszta evangéliom kelti azt fel, mert csakis az Isten fiának szenvedése és halála hitteljes szemléletéből fakadhat igaz bűnbánat.

Agricola nem tudta azt magának elképzelni, hogy az isteni büntetés előli félelem elég nemes indok volna a bűnbánat előidézésére, mert a törvény természeténél fogva emlegeti a büntetést is. Isten megfenyegeti azokat, a kik akaratát végre nem hajtják s e fenyegetések az áthágót megfélemlítik. Hogy ebből az indokból származzék a bűnbánat, azt Agricola is megengedi ugyan, de szerinte mégis sokkal keresztyénebb és nemesebb, ha a bűnbánat az Isten iránti szeretetből és hálából fakad, a mit a Krisztusban megjelent isteni kegyelem elevenít meg az emberi kebelben. Az ilyen bűnbánatnak nagyobb erőt és hosszabb tartamot lehet, sőt kell tulajdonítani, mert ez önkéntes, míg a félelem és rette-gés támasztotta bűnbánat kierőszakolt. Könnyen elképzelhető, hogy a törvény fenyegetései által kierőszakolt bűnbánat

kétségbeeséssé fokozódik s inkább meggátolja és elfojtja, mintsem elősegíti a javulás szándékát. Ezért következteti Agricola, hogy tanácsosabb és bölcsebb az embereknek odahatni, hogy bennök az Isten iránti szeretet és hála érzete a Jézus Krisztus szeretetének szemlélése által felébredjen, mint hogy a törvény által fakasztott félelembé és rettegésbe essenek.

Agricola antinomismusa semmiesetre sem mondható nemtelen indokokból keletkezettnek; neki ép olyan, vagy legalább is olyan vágya volt az evangéliomot tisztán tartani, mint magának Luthernek. Ámde ítéletében s theologiai világnézetében egyoldalú volt, amennyiben csak az evangéliomot vette tekintetbe s a törvénynek üdvoekonomiai szerepét teljesen letagadta. S ha most már azt az alapot tudakoljuk, a melyen a nomismus és az antinomismus egymással szemben áll, akkor azt találjuk, hogy a kettő közötti különbség a bűn eltérő felfogásában rejlik. Az antinomismusknak és így Agricolának is az a gyöngéje, hogy nem látott tisztán s nem magyarázta az emberi természetnek megfelelően a bűnt. Természetes, hogy a bűn mikénti felfogásával változik a bűnbánat képzele is, s így ennek indító rügője is változást szenvednek.

Mind a mellett Agricola ügyesen védte álláspontját s a mi Luthernek legfájósabb lehetett ép azt állította, hogy a szent írásból és Luther műveiből merítette meggyőződését. Sőt annyira ment, hogy Luthernek egyes iratait pl. a Galatiai levélhez írott commentárját nem tiszta iratnak minősítette. Agricolának ezt a fogását az ujkori antinomismus is felhasználja.

Természetes, hogy Luther Agricola heves támadását nem tűrhette nyugodtan s alig hogy megjelentek az utóbbinak positiones-ei, azonnal hozzáfogott azok cáfolásához. Őt disputációban végzett velök s oly hatalmasan érvelt a törvény használata mellett, hogy Agricolának nemcsak, hogy elhalgatnia, de sőt revocálnia kellett.

Ott ragadta meg Luther ellenfelét, a hol annak leggyöngébb oldala mutatkozott, a bűnbánat fogalmánál. A bűnbánó emberi kedélyt Luther szerint két érzelem uralja, az egyik saját bűnei miatti bánat és félelem, a másik a javulás szándéka. A bűnbánat magamagától nem keletkezhetik, elő kell azt idézni. Erre pedig legalkalmasabb a törvény hirdetése; s mert az ember önmagában véve képtelen a jóra, azért a javulás szándékát is fel kell benne ébreszteni, a mi megint az evangéliom tiszte. Ebből önként folyik, hogy a törvényt is épügy kell hirdetni mint az evangéliomot. Magánál a megigazulásnál is van a törvénynek szerepe, t. i. van praeparatorikus hatása, a mennyiben törvény nélkül a bűn meg nem ismerhető. „Honnan tudhatni“ — úgymond (Wider die Antinomer Erl. kiad. 32. köt. 7. old.) — hogy mi a bűn, ha törvény

és lelkiismeret nincs? S hol tanulhatni meg, hogy mi a Krisztus, mit tett érettünk, ha nem tudjuk mi a törvény — a melyet ő érettünk betöltött — vagy hogy mi a bűn, a melyért ő eleget tett? S ha nekünk nem is volna szükségünk a törvényre, s a szivből ki is szakithatnók azt, — a mi pedig lehetetlen — még akkor is a Krisztus miatt kell azt hirdetnünk — a miként az meg is történik és kell is, hogy történjék —, hogy tudhassuk, mit tett és mit szenvedett érettünk? — Mert ki tudhatná mit és miért szenvedett a Krisztus, ha senki sem tudná, mi a bűn vagy a törvény? Azért a hol a Krisztust akarják hirdetni, ott a törvényt is hirdetni kell.“ A keresztvétség központi tanaival hozza tehát Luther a törvényt szoros kapcsolatba s kimutatja, hogy a bűnösség elismerése nélkül a Krisztusban megjelent isteni kegyelem sem méltatható eléggé, vagyis miután a bűnösség a törvény által ismerhető meg, csakis a törvénynek hirdetésével járhat együtt az evangéliom helyes megértése.

Agricola minden áron ellentmondó fogalmakká akarta minősíteni a törvényt meg az evangéliomot, viszont Luther kimutatja, hogy csak egymást kiegészítő fogalmak. A teljes megigazuláshoz ép oly szükséges a törvény, mint az evangéliom hirdetése és pedig nemcsak a meg nem tértekkkel, hanem a hívőkkel szemben is. Pál apostol szerint is a törvény addig uralkodik az emberen, míg él s a halál meg a bűn is egész életén keresztül uralkodik az emberen, joggal következteti tehát, hogy hamis és meg nem gondolt tan az, a melyik a törvény hatályát a hívőkre vonatkozólag el nem ismeri, „annál hamisabb sőt igazán értelmetlen, ha az istenteleneket feloldják a törvény alól s nem hirdetik azt nekik“. — „Azért a bűnösöket bűnbánatra kell izgatni nemcsak az édes kegyelem és a Krisztus szenvedése által, hogy érettünk meghalt, hanem a törvénynek rettegése által is.“ (i. h. 6. old.) Hogy pedig Agricola Luthernek következtelenséget tulajdonít, és hogy hamis tanát ép ő reá építi, arra Luther következőket mondja; „Teszem, hogy úgy tanítottam, vagy mondottam volna, a törvényt nem kell tanítani a templomban — a mint pedig összes irataim másként mutatják s kezdettől fogva a katechismusok is bizonyítják: kell-e engem oly ferde helyzetbe hozni s engem következtelenséggel vádolni, hogy önnönmagamtól elpártoltam volna, a mint azt a pápa tanával megtettem.“

Bármily ügyes érveket is tudott Agricola összecsoportosítani, azok Luther hatalmas érvelése előtt meg nem állhattak. Egyoldalúságában észre sem vette az antinomismus első hirdetője, hogy tanával mily veszedelmes térre tévedett, s midőn Luther philippikáiban látta, hogy mily óriási távol-

ságban van az igaz tantól, készségesen visszavonta előbb hirdetett tévedéseit. Még az 1549-ik év folyamán bocsátotta ki az eislebeni lelkész a városi tanács és polgársághoz címzett, de Berlinből keltezett revokáló levelét, a melyben elismerte, hogy tévedésben volt, mikor azt tanította, hogy a törvény hirdetése nem szükséges a bűnbánathoz, de ime most Luthertől megtanulta a helyest s élete végéig úgy fog hinni és tanítani, a mint azt Wittenbergben teszik. Bocsánatot kér az összesektől, kiket tanításával megbántott, s kik még az ő tanításában megmaradnának kérve kéri, térjenek az igaz útra. — Még egyszer felhangzott Agricolával szemben a vád, hogy antinomista. A mansfeldi lelkészek egyik beszédében vélték azt feltalálni s az 1565-iki évben nyíltan fel is léptek ellene e váddal, de velök szemben Agricola már nem védekezhetett, mert a következő évben meghalt.

Agricola halála után az antinomismus támpontot nyert a jó cselekedetekről szóló viták folytán keletkezett pártoknál. Ugyanis Major György eislebeni superintendens azon tana ellen, hogy az üdvösséghez szükségesek a jó cselekedetek, Amsdorf szövetséges társakat talált az erfurti Poach Andrásban és a nordhauseni Otto Antalban, a kik vele együtt egyenesen azt vitatták, hogy a jó cselekedetek ártalmasak az üdvösségre és tovább menve azt is hangoztatták, hogy a törvény betöltése is ártalmas. Melanchthon táborában Mörlin vette fel a harcot az új antinomisták ellen s a Szent-irásból vett számtalan bizonyítékaival kimutatta állításuk tarthatatlanságát. Munkájának címe: *Disputationes tres de tertio usu legis contra fanaticos*. 1566, a melyben a törvénynek három rendbeli hasznát látja, úgymint: az usus elencticust, a mely a bűntudatra vezet, az usus politicust, a mely a bűntől visszariaszt és az usus didacticust, a mely a megtértek számára is előírja az igaz utat. — Kezdetben ez a magyarázat sem felelt meg az antinomisták felfogásának, mert ők a megtérteket, teljesen fel akarták oldani a törvénynek kényszerítő hatalmától s csak akkor szünt meg az első antinomisticus vita, mikor Mörlin s vele az orthodox párt kijelentette, hogy szerintök is a hívő és ujjászületett emberek nem állanak a törvény alatt, hanem önként teszik azt, a mit a törvény kíván, tehát nem azért, mert a törvény ezt így parancsolja, hanem mert magok belátják, hogy ez jó, s azért mondhatni, hogy életöknek zsinórmértéke a törvény. E kijelentés után az antinomisták is elfogadták az usus didacticust. Ily értelemben beszél a Formula concordiae is a törvénynek hármas hasznáról.

Luther álláspontja a rajzolt vitákban világtos és minden kétségen felül áll. Az antinomismusnak állhatatos ellensége ő és Agricolával szemben még azt sem akarja megengedni,

a mit később Mörlin Melanchthannal egyetemben az usus didacticus magyarázatában engedett az antinomistáknak. Luther a legcsekélyebb gyanút is kerülte, hogy Agricolával vagy az ő irányával csak némiképp is egyezzenek, sőt ellenkezőleg hevesen és ironice támadja ellenfelét, különösen a „Wider die Antinomer“ című nyílt levélben.

Luther még azt sem akarja megengedni, hogy valaha antinomisticus tendenciái lettek volna, mert hiszen a fent idézett helyen kimondja: „összes irataim másként mutatják“. De ha mégis lehetne irataiban az antinomismus javára magyarázható hely, attól ép úgy elfordult, s lelke azt ép úgy megutálta, mint a pápa tanait. Egyszóval Luther az antinomismus teljes és tudatos ellenzője volt, a mit annál inkább kell itt leszögezni, mert az új antinomismus képviselői megint csak Lutherre akarnak támaszkodni.

II.

A reformációkorabeli antinomisticus viták lezajlása után három századon keresztül szó sem volt erről az irányról, csak a mult század második felében tűnt fel ismét az antinomismus a Ritschl-féle theologia elterjedésével. Mint egykor Agricolánál, úgy történt az most Ritschl-nél is, hogy a bűn fogalmának sajátos felfogása ráterelte őt az antinomismus ösvényére. Ritschl rendszere ugyanis abból a megdönthetetlen tényből indul ki, hogy a Krisztusban megjelent isteni kegyelem az összes embereknek szól s Krisztus engesztelő halála egyszer s mindenkorra eleget tett a törvénynek mint Isten akaratának, tehát Krisztusnak a keresztről lecsorgó vére egyszer s mindenkorra eltörölte a bűn következményeit. Ebből az objektív történeti tárgyból következtet Ritschl subjectív tényekre t. i. az egyes embernek nincs többé szüksége külső bűnbocsánatra, mert hiszen minden bűn már eo ipso meg van bocsátva a Krisztus engesztelő halálában, most már nincs haragvó, csak kegyelmes Isten a ki még most is bűnei miatt gyötrődik, az Isten iránt bizalmatlansággal viselkedik. „Mint a természetes keresztyénség tagjainak csak szemünket kell felnyitnunk, hogy a gyülekezetben levő bűnbocsánatnak részesei lehessünk.“ (Ritschl: Rechtfertigung und Versöhnung III. k. 149. old.) A bűnbocsánat tehát már megtörtént és általános, a bűn ugyan lehető, de nem jár többé azokkal a következményekkel, mint a kegyelem megnyilatkozása előtt, t. i. nem gerjeszti fel Istennek haragját, csakis abban az esetben, a mikor az Isten által nyújtott mentő szeretet visszautasítatik (lásd fent idézett mű III. k. 264 old. és köv.) A bűntudat ennél fogva hiábavaló önvád, zavaros állapot, vakság, mert hiszen a bűnös, ha felnyitja szemét már is megláthatja a bűnbocsánatot.

Világos, hogy a bűn illetén magyarázatával tág tere nyílt az antinomismusnak. Maga Ritschl s az utána induló theologusok tényleg antinomisták is, így állítja Harnack Adolf: „Más egyebet nem kell hirdetni, mint a kegyelmes Istent, kivel a Krisztus által kiengeszteltettünk.” (Wesen des Christenthums 169. old.) Evvel pedig teljesen el van utasítva a törvény hirdetésének jogosultsága, a törvénynek nincs többé szerepe, s nem is érezheti magát az ember a törvénytől szemben lekötözöttnek. Herrmann még a törvény praeparatorikus jelentőségét is tagadja, (Die Busse des evang. Christen című értekezésében) és csak egyes előírások kodexét, holt betűt lát benne. A ritschlianismusnak tehát határozott jellege az antinomismus, de nem is lehet más, mihelyt szerinte a lelkiismeret sem egy Istentől belénk oltott, hanem csak a természetes emberrel együtt kifejlő, a közéletben szerzett és nevelt ítélő képesség. (Ritschl: Über das Gewissen Bonn 1876) A törvény mint Isten parancsa nem lehet ébresztő befolyással ily lelkiismeretre, a törvénynek fenyegetéseitől meg nem ijedhet, s így a törvény hirdetése megint csak nem éri el neki tulajdonított célját.

Alapjában támadja meg a ritschlianismus a lutheri theológiát, törli belőle tudatosan és akaratosan a bűn fogalmát, a bűntudatot, a minek azután következménye az antinomismus. A modern antinomismus, végkifejlésében ugyanoly színezetű mint az Agricola-féle, de kiinduló pontja és tárgyalásának menetére nézve, bár vannak egyes érintő pontjai, mégis messze elüt attól. Agricola antinomismusától bizonyos nemes intentiót megtagadni nem lehet, ő az egész keresztyénségben már is csupa ujjászülött egyéneket látott s nemes haraggal fordult el a törvénytől, mint a mely az ujjászülötteket egyáltalában nem érintheti. Ez volt Agricola egyoldalúsága. Viszont a modern antinomismus ily szédítő magas polcra nem emelkedik, hanem doctrinair álláspontból kifolyólag egyszerű logikai következtetéssel jut állításaihoz. Egyszer felállított sarkelveihez szorosán ragaszkodik s következtetéseit keresztül viszi még az üdvoekonomiai tények rovására is. Ritschl, Harnack és Herrmann nagyon jól tudják, hogy Pál apostol különösen a rómabeliekhez írott levelében erősen hangoztatja a törvény szerepét, hiszen azt még a pogányságnál is természetből a szívbe beirotnak ismeri és tételezi. Ismerik Krisztus szavát is, hogy nem jött a törvényt eltörölni, hanem bétölteni s mégis mert rendszerük azt követeli, törlik a törvény szerepét. Szó sincs pedig róla, hogy a ritschlianismus tisztán csak ujjászülötteket ismerne, hiszen szerinte is vannak, kik még „nem nyitották fel szemüket“ s így még „nem lehettek a keresztyén gyülekezetben meg-lévő bűnbocsánat részeseivé“, ezek még tényleg nem nyertek

bűnbocsánatot. Ámde hogy felnyissák szemeiket, nem szükség nekik a törvényt hirdetni, hanem csakis a „kegyelmes Istent.“ Maga a megújulás egész simán, minden belső megrázkódtatás nélkül megy végbe: „A bizalomteljes hit, hogy van kegyelmes Istenünk, kiegyenlíti az emberben a belső meghasonlást, legyőzi a bajok nyomását, elhallgattatja a bűntudatot, és saját tevékenységünk tökéletlensége dacára megszerzi ama biztos tudatot, hogy a szent Istennel elszakíthatatlanul egybe vagyunk forrva“. (Harnack: Wesen des Christenthums 169 old.)

Egyben azonban teljesen megegyezik a régi és a modern antinomismus, hogy mind a kettő Luther irataihoz támaszkodik s abból akarja bizonyítani igazát. De mert Luther állásfoglalása e kérdésben teljesen világos, a modern antinomismus bizonyos rekonstruáláshoz fog, a mely jelenkorunk egyik legérdekesebb irodalmi vitáját inaugurálta.

A ritschlianismus ugyanis dogmatikai előítéleteihez mértén Luther művei közt elvi természetű különbséget tesz, meg akarja szabadítani az igazi Luthert a „scholastikus ellenmondásoktól,“ kiakarja belőlük választani a „katholikus maradványokat“ s a szerinte igazi reformátorit akarja visszaállítani. Harnack, Herrmann, Loofs s a többi Ritschl irányú dogmatörténészek, csak hogy antinomistikus tendenciáiknak történeti alapját biztosíthassák, különbséget tesznek az ifju és az élete delén álló Luther közt. A reformátori harc kezdetén az ifju Luther nemes hévvel támadta az elavult, a scholasticismusba merült theologiai világnézetet, ekkor Luther geniusa még törhetetlen (Kattenbusch, Stud. u. Krit. 1878, 223. old), igazság szeretete még semmi által nincs befolyásolva — ezt az időt nevezi Harnack a „fénykor gazdag tavaszának“, melyre azonban szerinte teljes nyár nem következett (Dogmengesch. III. 693. old.) — s így ebben az időben nyilatkozik meg az igazi reformátor.

Később már egyház kormányzási tekintetek működtek közre s Luther saját jobb meggyőződése dacára sokban alkalmazkodott volna a régi rendszerhez. Így lett volna Luther alapjában antinomista s ép a thüringiai és szászországi visítatiók terelték volna őt le az antinomismusról.

Loofs dogmatörténetében (379. old.) Luthernek II. Cor. 3. v. 4–11 felett tartott beszédjére. (Erl. kiad. 9. k. 238. old.) hivatkozik, a melyben szerinte Luther nem tudná eléggé lealacsonyítani a törvény hirdetését, és érvényességét a keresztyénekre vonatkozólag teljesen tagadná. Hasonlókép hivatkozik Harnack is Luthernek egynéhány kijelentésére s Herrmann idézett monographiájában szintén tud Luthernek antinomismusáról, hivatkozva különösen Sermo de penitentia 1518 című iratára. Egyszóval miként egykor Agricola, úgy a modern antinomismus is Luthert akarja a maga javára kijátszani.

Természetes, hogy a ritschlianismusnak ilyen fellépése hatalmas ellenkezésre talált az ellentáborban. A régibb biografiák s Luther theológiájával foglalkozó művek mitsem tudnak még arról az antinomismusról s nem is tesznek különbséget egy ifju és egy későbbi Luther közt. Harnack Tivadar 1862-ban és Köstlin 1882-ban szorgos kutatásaik eredményeként adják ki Luther tanulmányaikat, de sem az egyik, sem a másik nem tudott antinomistikus tendenciákat a nagy reformátor műveiben felfedezni, mint újabb Ritschl irányú dogmatörténészek.

Harnack és Loofsszal szemben fellépett Lipsius s Luthernek a bűnbánatról szóló tana című értekezésében (*Jahrbücher für prot. Theologie* XVIII. 1892 164—340) első ízben terjeszkedett ki a ritschlianismus azon állítására, hogy Luther nézeteiben a 16-ik század 2-ik tizedében erős változás állott volna be, s sikerült neki azt oly erősen megcáfolni, hogy pl. Loofs dogmatörténetének 1893-iki kiadásában előbbi állítását teljesen visszavonta. Lipsius mellé az újabb időben 1898-ban Seeberg lépett, ki szerint Luther kezdő reformátori irataiban ugyan határozottan különbséget lehet tenni az evangéliumi motivumokon nyugvó és a törvényt előtérbe állító igehirdetés közt, de soha sincs az előbbinek nagyobb előnye, mint az utóbbinak, legkevésbé pedig annyira, hogy antinomismusra lehetne következtetni. Herrmann állításait tudományos boncolás alá vette Galley (*Die Busslehre Luthers und ihre Darstellung in neuester Zeit.* 1900), ki a citátumok bő halmazával mutatja ki, hogy Herrmann mennyire téved, ha Luthert antinomistának nézi. Különös gondot fordít Galley a *Sermo de poenitentia* című íratra s úgy abból, mint az 1518-ik évi és az előtti irodalmi működéséből kimutatja, hogy Luther alapjában véve a törvény hirdetését mindig teljes komolysággal követelte és keresztül is vitte. Bizonyos fejlődést Galley is megállapít, de nem az antinomismusról a nomismus felé való fordulattal, hanem a szent írás mélyebb értelmezése tekintetében. — Méltó ellenfél talált Harnack A. Walther rostocki dogmatörténészen, ki mint a reformátori irodalom egyik legalaposabb ismerője sorba veszi a Harnack által használt lutheri idézeteket, a szövegbeli összefüggésből, meg az egybetartozó irodalomból világot vet Luther igaz állításaira, a melyek sehogy sem antinomistikusak (*Walther Erbe der Reformation* II. Heft 1904). Walther bőven szólaltatja meg Luthert s szerencsés kézzel állítja egybe döntő idézeteit, hogy tanulmányozásuk után a nagy reformátor theologiai nézete plasztikusan domborodik ki, mert Walther erőssége ellenfele, t. i. Harnack állításainak megerőtlenítése mellett a szolid alapokon való építkezés.

Mindezeknek az irodalmi vitáknak saját belbecsükön

kívül az az óriási hasznuk van, hogy azokat a kincseket, melyek Luther irataiban lefektetvék, közhasználatra adják s amellet szélesebb és positivebb alapra fektetik a lutheri theologia egyes fontosabb fogalmait. Luther törvénytana most már annyira van feltárva és újból megállapítva, hogy ahhoz többé kétség nem férhet.

Luther is mint más halandók, nem lépett fel egyszerre kész és megállapodott rendszerrel, találhatók nála is egyes homályos kifejezések, hiszen maga bevallja, hogy rajta is beteljesedett a szentírás szava: *crescite in cognitione* (Erl. kiad. 32, 7.), de azt az egyet határozottan állithatni Lutherről, hogy sehol soha nem írt és nem mondott semmit, a mi a szentírással ellenkezett volna s így nála antinomistikus tendenciákat csak az fedezhet fel, a ki maga is azok által telítve ép a fent említett homályos kifejezésekre támaszkodik. Luthernek a szó legnemesebb értelmében vett nomismusa minden kétségen felül áll, a hol a törvény üdvoekonomiai szerepéről ir, ott annak komoly feladatát nem tudja eléggé hangsúlyozni. (Erl. kiad. 32, 6 és köv.) Rendszerint kettős eredményt vár, (lásd Gal. 3, 23–29 felett tartott újévi beszédét Erl. kiad. 7, 282 és köv.) a törvény használatából: az egyik a bűnös élettől visszatartó, a másik a hitre vezető, az első a timor poenae-t, a másik az amor justitiae-t kelti. Hogy Luther ehhez a fontos különbségtételhez mindenkor ragaszkodott, bizonyíték reá még az 1518-ban, tehát az ifju Luthertől származó Sermo de poenitentia, a hol ugyanis állítja (Erl. kiad. 20, 188, 189 old.): „A keményszívűeknek pedig, kik a lelkiismeret vigaszát még nem óhajtják, annak kinjait még nem ismerik, nem használ a szentség (t. i. a bűnbánat szentsége), ezeket előbb Istennek rettenetes ítéletével meg kell puhítani és megfélemlíteni, hogy a szentség vigaszát keressék s utána sóhajtozzanak“. Tehát már e szavakkal is sürgeti a timor poenae határozott felkeltését. Még klasszikusabban fejezi ki magát az 1524-ben kiadott Auslegung von der Hauptsumma Gottes Gebots stb. iratában, tehát szintén olyanban, mely még az ifju Luthertől származik mondván: (Erl. kiad. 51, 295.) „A törvény nem egyéb mint gát, a melylyel a gonoszokat feltarthatni, hogy ne tegyék a mit tenni akarnak. Ezekhez jó az Isten, megijeszti őket a törvénytől, megparancsolja, hogy hatalmasan kell azt a népnek hirdetni, hogy féljenek a haláltól, szégyentől és pokoltól; de nem azért, mintha azt gondolná, hogy őket ez által jobbakká teszi, hanem hogy a gonosztságot, melylyel teivo vannak, megfélekezze, nehogy feltárják az ajtókat s akaratauk szerint járjanak.“ Még magán-társalgás közt, asztali beszédjeiben is hasonlóképen nyilatkozik Luther (Erl. kiad. 58, 272): „A törvénynek első tanítása az, hogy az istentelenek megfélekezése és meggátlása érdekében

használandó, első eredménye a timor poenae, mely nem lehet timor servilis, hanem timor sanctus. E félelem vezet azután szükségszerűleg az amor justitiae-hez, az igazság szeretetéhez“.

A törvény visszatartó hatalma ugyanis még nem teszi az embereket kegyesekké, jókká, az csak az ember külső életére vonatkozik, ámde neki belső átalakuláson kell keresztül mennie. Luther azt következőkép magyarázza: „Miért jó és minek adatott (a törvény)? Azért, hogy gátolja a gonosztevést s a világ előtti külső kegyességet kierőszakolja; és továbbá, hogy azt a világi kegyességet is gátolja, nehogy az ember azt higye, ő már az Isten előtt is kegyes, hanem hogy Isten előtt bűnösnek és elkárhozottnak vallja magát, egyszóval hogy semmit sem tart arra, ha a törvény cselekedeteit külsőleg megtartja“ (Erl. kiad. 51, 300) A törvény pozitív munkássága abban áll, hogy bűnösségünk tudatára viszen. A törvény egyes kívánságait ugyanis nem nehéz betartani, ámde a törvénynek lényegéből folyó sajátsága, hogy nem pillanatnyi követelésű, hanem követelése folytonos s hozzá még nem csak egy parancsról van szó, hanem az egész törvény folytonosan követeléseinek egész súlyával nehezedik a lélekre, a minek közvetlen következménye a sulytól való szabadulási vágy vagyis pozitív formában az amor justitiae. Ennyiben pedig a törvény nevelő mester a Krisztusra. E pontnál megszűnik szerepe, mely tulajdonképen csak előkészítés és következik a Krisztus kegyelmének hatása. Ámde az előkészítés megokolt és szükséges, a ki a Krisztusban megjelent kegyelem igazi nagyságát meg akarja érteni, annak a törvény szerepével tisztában kell lennie, sőt a törvény megértése nélkül meg nem értheti az evangéliomban hirdett kegyelmet. Ép azért Luther nem fél annak kijelentésétől sem, hogy Istennek törvényét szükségesebb hirdetni, mint az evangéliomot. Mindannak dacára azonban szorosán egybekapcsolja a törvény és az evangéliom hirdetését. „Istennek törvényét hirdetni kell, hogy a bűnösök megijedjenek s bűneiket beismerjék, bűneiket bánják és megtérjenek. De ennyivel nem szabad beérni. A másik ígét, a kegyelem szavát is kell hirdetni, hitet tanítani, mely nélkül a parancsolatok és bünbánat hiábavaló.“ (Erl kiad. 27, 194)

Mindezekből pedig az az egy kiviláglik, hogy a modern antinomismus ép oly jogtalanul támaszkodik Lutherre, mint azt a régi tette. Luther midenkoron távol állott ettől az iránytól, életében hevesen harcolt ellene s irataiban is mindenkor az evangéliom álláspontjához ragaszkodott.

Dr. Tirtsch Gergely.